

СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПРО СМЕРТЬ У ТВОРІ МАРІЇ МАТІОС «НАЦІЯ»

Тетяна Хлівна,

викладач кафедри української літератури, українознавства

та методик їх навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

На основі ретельного прочитання твору М. Матіос здійснено порівняльний аналіз літературного твору та етнографічних відомостей щодо поховальної обрядовості українців. З'ясовано, які елементи давнього обряду побутують в народі до сьогодні.

Ключові слова: поховальна обрядовість, світоглядні уявлення українців, повір'я, уявлення українців про смерть.

Based on the careful reading of the work Maria Matios comparative analysis of literary works and ethnographic information about burial rituals of Ukrainian people was made. The elements of old ritual that still are in use among people were found.

Keywords: burial rituals, Ukrainian philosophical notions, beliefs, ideas of Ukrainian people about death.

Сучасна українська література позначається постійним рухом, розвитком, вона еволюціонує, прогресує. Літературні митці сучасності відрізняються неповторністю, неординарністю, винахідливістю, але все більше звертаються до фольклорної пам'яті народу, світоглядних уявлень українців.

Серед авторів літератури ХХІ століття яскраво вирізняється Марія Матіос. Її твори досліджували відомі літературознавці, такі як: В. Андруцька, А. Браеску, Я. Голобородько, К. Хижняк та ін. Про творчість авторки висловлювались Дмитро Павличко, Павло Загребельний. Газета Верховної Ради України «Голос України» відгукнулася про твір М. Матіос «Нація» так: «Спроба батога для нації – ось чим є книги Марії Матіос. Її книги ... — це удар і виклик» [1].

Я. Голобородько вважає: «Книжками «Нація», «Одкровення» і «Солодка Даруся» М. Матіос реактуалізувала чи не найтрадиційнішу якість української літератури – інтерес до етнорегіональної колористики» [5, с. 67].

У творі М. Матіос «Нація» нами виявлено значну кількість зразків, що стосуються народних звичаїв, побуту, уявлень. У зв'язку з обмеженням щодо обсягу тез ми зупинимось на уявленнях українців про смерть.

Феномен смерті є основою в будь-якій релігійній концепції. Вивчення уявлень наших предків про смерть та потойбічний світ є перспективним напрямом досліджень духовної і культурної спадщини українського народу [2, с. 31].

М. Матіос вдало зображує у творі віру українців у справедливість смерті, готовність до її приходу: «А що труна...Перед тим, коли так нагло вмерла

головиха, десь із півроку, як ми з дідом поробили труни. Подумала я собі так: хто його знає, коли й як смертечка наша прийде?... Отако-о-о собі подумала – та й зробила, як подумала: заказала труни. Най буде. Їсти не просять. Підфарбуєте, як треба буде» [7, с. 223].

Існують уявлення, що людина як і в земному житті, відчуває, думає, діє й у потойбіччі: «Скажу тобі, дочко, таке: як мине рік по моїй смерті, то не кладіть ніякий пам'ятник, пам'ятника не треба, щоби залізо й камінь не тиснули груди» [7, с. 249]. «У голови в труні покладіть лише калину й васильки, а решту не кладіть, бо решта зів'яне і засмердиться. А якби я прокинулася та устала. Ой, устану...» [7, с. 241].

У творі можемо побачити, що до смерті українці ставилися з повагою: «І ніколи, дочко, не говоріть при житті дурниці про смерть. Як маєш сказати щось дурне, візьми в рот води й трохи потримай... Бо видиш, Іван Петриків, не проти п'ятнички святої будь казано, якое п'яний говорив, як у дурному розумі. Каже, мені, як умру, вже все однаково буде, а хоч би в штанці валялися, а хоч би деінде... Іван умер на другий день після Петра-Павла... Дощ не ставав перед тим три доби... Івана з Кривулі везуть ховати... Ужє майже підходили до села. А перед самим поворотом засць коням перебіг дорогу. Коні схарапудилися та пішли галопом. Труна перевернулася. Думаєш, не шукали Івана по обочинах у болоті? А все винен дурний язик. У таку хвилину сказав пусту гадку» [7, с. 235]. «Смерть – то не показ і не весілля. Лише на весілля люди одне перед одним гоноряться. А смерть – не гонор. То лише друге життя. І перейти в нього треба без гонору, але й не так, щоби на збитки. Смерть сердити не можна» [7, с. 244].

Побічно авторка згадує ігри при мерцеві, що побутували в Україні приблизно до кінця ХІХ століття, зокрема звичай «грушки»: «А то тепер звичаю «грушки» вже нема, то нема чого коло тіла веселитися. То давно було, що приходили до небіжчика на забаву, та й тішилися, що відійшов у краще життя. А потому переінакшили все... Звичай умер, а трембіта заграла веселої... Так що «грушки» нема, то й не нагадуйте. Тепер і так люди з розуму походили. Але шкода, що нема «грушки». Неньо мій як умирав, то ще люди приходили на «грушку». Висіли одно на одному, тішилися, вівкали попід стіни» [7, с. 243].

Радянська дослідниця Н. Велецька, проаналізувавши слов'янські ритуали, дійшла висновку, що давні уявлення ґрунтуються на «вічному колообігу діалектичної тріади: життя-смерть-життя» Йдеться про зв'язок двох світів як світу предків і світу нащадків та вплив померлих на життя на землі [6, с. 239]. Такий зв'язок бачимо у творі «Нація»: «І, Боже борони, вас виделки класти на стіл! Кладіть самі ложки... А виделки — Боже борони, не давайте, аби мене чорти в пеклі не носили на вилах!» [7, с. 245]. «Ото кажу тобі: якби в разі чого домашні не додивилися й я умерла без свічки, то не забудьте передати мені на той світ свічку. Мало що може бути! Можу в сні умерти, може дома нікого на ту годину не бути. Усе може бути. Але свічку передати — передайте. Та як будете передавати, то добре думайте ким. Передавайте кимсь добрим, незабутливим, таким, на кого є точна надія» [7, с. 233].

Одне з найпоширеніших порівнянь смерть-сон представлено письменницею у «Вставайте, мамко»: *«Тато як ліг на лаві під вікном, то так і не встали більше. Ми думали, що заснули наш тато, а тато заснули навіки»* [7, с. 230].

У монографії О. Сєдакової обряду смерті-сну протиставляється сидіння при покійнику [8, с. 57]. Марія Матіос у своєму творі теж згадує про цей обряд: *«І не лишайте тіло саме вночі»* [7, с. 239]. Вважалося, що залишати небіжчика одного вночі не можна, бо нечистий може викрасти його душу.

Особливого значення у світогляді українців та філософії буття набувала дорога, яка мала ритуальну та сакральну значимість. Вона співвідносилась з життєвим шляхом, шляхом душі в потойбічний світ [9, с. 124]: *«Хай буде Катерина... Земля її пером... Бо мусила би зараз збиратися в далеку дорогу з вами. – Ой у далеку дорогу зібралася моя Катерина... У далеку, пане-товаришу... Лиш на цей раз без мене»* [7, с. 79]. У творі М. Матіос підкреслює обрядове значення дороги в уявленнях українців про смерть. Вважається, що того, хто перейшов дорогу похоронній процесії або обігнав її чекає лихо, хвороба чи смерть: *«Або ще друге було. І також на біду знак був. Ховали Грицьковалю. Ато було серед днини. Машин на дорозі повно. А коваль жив у кінці села, поки процесія перейшла все село до цвинтаря... Не всі шофери терпіння мали їхати за похороном. Ну, та й обігнала одна машина процесію. Йой, кажуть, то не є на добре — обгонити похорон. Так і було. Не наїхав той шофер далеко. Отамо-о коло клубу мусів або сам убитися, або дітей із школи бити на смерть. То він викрутив руль, та так, що заїхав у стіну клубу... А в той день прислали з району комісію, бо молодіж написала, що кіна в селі нема, то й прийшла комісія в клуб дивитися, що й до чого. Та так двох людей з комісії й смерть у клубі знайшла, як машина в'їхала з вулиці»* [7, с. 240].

М. Матіос зупиняється на ролі домовини та специфіці її виготовлення. Виготовлення труни було важливим етапом поховальних приготувань: *«На першу труну дід сам вибирав породу й рубав дерево тоді, коли треба. Бо то, що рубане в червні, — червине. А то — це якесь. А так дід сам вибрав для себе й для мене деревину. Ще тоді зір мав добрий. Та й зробили Грицько з Петром (покійники, царство їм небесне) на колгоспній пилорамі нам труни... На горіще винесли, я поскладала все, що треба до смерті... старими покривалами вкрили... І вже мені на один клопіт менше. Най чекають свого часу»* [7, с. 224]. Лексика дому настільки пов'язана з позначеннями труни, могили (*хата, к'ша, куца, хоромина, домовище* тощо), що можна зустріти заборону вживання слова «дім» на позначення житла, натомість дозволялося вживання слова «двір», під яким розуміється помешкання, оселя. Труна та могила в обрядовості являються новим домом – але й дім осмислюється як дещо протилежне двору і пов'язане з підземеллям [8, с. 73-74]. Показовим є наведений Д. Яворницьким спогад старих людей про запорожців, які, відводячи місце в курені молодикові казали: *«Ну, синку, оце и вся тобі домовина! А як умреш, то ще менш буде»* [3, с. 59]. Марія Василівна у своєму творі порівнює труну з хатою: *«Оце наша найголовніша хатка, що порохи в ній тепер протираєш»* [7, с. 229]. *«Ото й усього маєтку – оця чорненька хатка, що вигрівається тепер разом з нами на*

сонечку» [7, с. 238]. «Бо, бігме, встану, з цієї хатки, як не зуважите мою волю!» [7, с. 246].

Українці вважали, що «легку» смерть слід заслужити, тому добрі, справедливі люди помирали швидко, а злі, котрі за життя коїли лихо, зналися з нечистою силою, ворожили, мали тяжку смерть. Недоброю вважалася і раптова смерть. У творі «Нація» згадується про смерть праведників і грішників: «А-ну, дивися, верстак мого діда — Сава. Що вже охотник до жінок був — то раз. Але й охотник до звірини також був такий, що не дай Боже!.. А часом як недобре поцілять, то що вже ті олені мучилися, як сукровицею сходили, поки дух спускали... Ну, то розказую тобі, що вмер Сава, а бойкині вже не було, то ховали його старші онуки. Си-и-и-роти, яку гризоту мали! Труна була добріська, але як зачало увечір тіло гнати та гнати, а до ранку вже так вигнало, що мусили кришку забивати, а воно жене та й жене, сукровиця з-під кришки капає, сморід у хаті стоїть... І залізо під труну клали, й ноги перев'язували. Хто що знав, то казав і то робили, а не допомогло, покойному. Другим помагало, а йому — ні. То так зранку другої днини й поховали, як якогось жидюка, преч би ся казало. Уповідали, що навіть із гробу сукровиця точилася. А все, дочко, ота охота. То убита звірина ще довго кров'ю з Сави виходила... Це кажу тобі, й аби ти це знала: живе — навіть коли воно звірина, все Таки живе й жити хоче. І навіть за скривджену звірину гріх маємо, а що вже казати за людину?!» [7, с. 227-228]. «Але ж бо наш тато заслужив такого знання — дня й години свої смерті. Бо тато говорив всі говіння, в свято не робив, не лихословив, ворогів не наживав. Маму не бив. Дітей на стороні не мав. Любасок також. Людей не шахрував. Сповідався два рази на рік, бідного не обідив, з каліки не засміявся. Молитовні книжки все неділями читав і нас учив» [7, с. 230]. «...А що мала покойна Варвара Білейчучка з Білого Потока? Та не так Варвара, як її фамілія? Відумре бабинка — й оживає. Відумре — й оживає. Поклали на стіл, склали їй руки, засвітили свічку — а вона, покійниця, відкриває очі й силується сісти. Гай, було так два чи три рази за день Божий, то аби нарешті спокійнилася, діти наймали в дванадцятьох церквах служби. Бо де то таке було, щоби так людина каралася?

А все, дочко, гріх-и-и-и. Бо й мольфарила, й ворожила. А що мстива була покійниця, а скупонька, най Бог хоронить!» [7, с. 230-231].

Звичай припиняти роботу в селищі в момент звістки про смерть до завершення поховальних дій зустрічався в глухих гірських місцевостях Карпат ще в кінці ХІХ ст. [4, с. 144]. У творі «Нація» після сповіщення про смерть героїні, навіть військові з МГБ не наважилися на арешт: «— Ого-о-о, це не діло, пане-товаришу, це горе теменне, це сльози криваві, бо що буду робити без свої газдині з дрібними дітьми й старим татом у цих скалах, запалися бодай би... дівка в хаті невіддана. О-о-ох, маю гризоту чорну... — втер сльозу Шандро. — Гм... — закашляв другий військовий і подивився на Корниля. Корнильо закашляв і собі. — Невчасно померла ваша жона, Шандро, невичасно... — нарешті відкашлявся другий військовий» [7, с. 76].

У ґрунтовній монографії О. Седакової подано таблицю «Узагальнена схема поховального обряду». Дослідниця виділила 18 етапів, зокрема:

1. «Приготування до смерті» (у старих). 2. «Похорони. До моменту смерті». 3. «Агонія». 4. «Після смерті». 5. «Виготовлення труни та поховального одягу». 6. «Виготовлення могили». 7. «Обрядові акти в домі до винесення труни». 8. «Сидіння при покійному». 9. «День поховання». 10. «Винесення труни». 11. «Поховальна процесія». 12. «Поховання». 13. «Повернення з кладовища». 14. «Поминки (обід вдома)». 15. «2-й та 3-й день після поховання». 16. «Сороковий день». 17. «Дії протягом року». 18. «Дії через 3 (5, 7) років». [8, с. 85-92].

Нами виділено курсивом ті дії, які відбувалися під час підготовки та проведення поховального обряду.

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що письменниця з етнографічною точністю зафіксувала у своєму творі поховальну обрядовість українців Карпат. Вважаємо, що введення М. Матіос етнографічних відомостей у твір робить його «живим» та сприяє поширенню інформації про звичаї та обряди українського народу серед наших сучасників.

Література

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Андруцька Я. В. Зміна світоглядних уявлень людей про життя та смерть: язичництво і християнство / Я. В. Андруцька // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 3. – С. 30-37
3. Балушок В. Г. Обряди українців та давніх слов'ян / В. Балушок. – Львів – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1998. – 216 с. : іл.
4. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Велецкая – М.: Наука, 1978. – 318 с.
5. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос / Я. Голобородько // Вісник Національної академії наук України. – К., 2008. – № 3. – С. 66-73
6. Гейштор А. Слов'янська міфологія / Пер. з польськ. / А. Гейштор. – К. : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – 416 с.; іл.
7. Матіос М. Нація: Видання шосте / М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 256 с.
8. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. Седакова. – М.: «Индрик», 2004. – 320 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.)
9. Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. Т. 2. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под. ред. Н.И. Толстого. Т. 2: Д–К. М., 1999. – 687 с.